

Holy Land, Asia Minor adlı eserinden Lübnan'la ilgili bölümleri *Rihle fi Lübnân fi's-sülûsi'l-evvel mine'l-karni't-tâsi' aşer* (Beirut 1948) ve Sovyet siyasetçi ve kültür bakanı Andrei Jdanov'un Birinci Sovyet Yazarlar Kongresi'ne sunduğu Sovyet edebiyatının meseleleriyle ilgili raporunu *Inne'l-edeb kâne mes'ûlen* (Beirut 1949) adıyla Arapça'ya tercüme etmiştir.

Hürî'ye dair Metanyûs Yûsuf Tavk, *Ra'îf Hûrî sîretühû ve edebüh* ismiyle Arap dili ve edebiyatı yeterlik tezi (1971, Lübnan Üniversitesi Külliyyetü't-terbiye); Semâh İdrîs, *Ra'îf Hûrî ve türâşü'l- Arab* başlıklı Beirut Amerikan Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi (Beirut 1986), İlyâs Yûsuf Rızık, *el-İltizâm fi edebi Ra'îf Hûrî* adıyla doktora tezi (1984, Beirut Kıddîs Yûsuf Üniversitesi) ve Rebîa Ebû Fâzıl *Ra'îf Hûrî en-Nâkıd* başlıklı Arap dili ve edebiyatında yeterlik tezi (1973, Lübnan Üniversitesi Külliyyetü't-terbiye) hazırlamıştır. Ayrıca hakkında *el-Edîb, el-Âdâb ve el-Fikrû'l-cedîd* dergilerinde makaleler yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cemil Cebr, *Lübnân fi revâ'îi aklâmih*, Beirut 1964, s. 325-337; İhsan Abbas, *Bedr Şâkir es-Seyyâb dirâse fi hayâtihi ve şîrihi*, Beirut 1978, s. 230-231; Enver el-Cündî, *el-Me'ârikü'l-edebiyeye*, Kahire 1983, s. 716-718; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, Beirut 1983, III, 290-292; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 13; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Müstedrek*, Beirut 1406/1985, s. 247-248; Afif Abdurrahman, *el-Edebü'l-Câhili fi âşâri'd-dârisin kadîmen ve hadîşen*, Amman 1987, s. 141; Münîr el-Ba'lebekkî, *Mevsû'atü'l-mevridi'l-Arabiyye* (haz. Remzî el-Ba'lebekkî), Beirut 1990, I, 476; Muhammed Dekrûb, *Hamsetü ruvvâd yuâhvirüne'l-aşr*, Dimaşk 1992, s. 232-285; Semer Rûhî Faysal, *Mu'cemü'r-ri-vâ'iyyine'l-Arab*, Trablus 1995, s. 155-156; Mâcid el-Hukûvâtî – Adnân Câbir, *Muhtârât mine's-şîri'l-Arabi fi'l-karni'l-işrin*, Küveyt 2001, IV, 463-464; Halîl Ahmed Halîl, *Mevsû'atü a'lâmi'l-Arabi'l-mübdî'in fi'l-karni'l-işrin*, Beirut 2001, I, 416-421; D. Gimaret, "Raif Georges Khoury: 'Abd Allâh Ibn Lahîfa (97-174/715-790)", *Bulletin Critique des annales Islamologiques*, sy. 4, Caire 1987, s. 44-45; Emîl Ya'kûb, "Hûrî, Ra'îf Necm", *Mu.AJ*, VIII, 578-581.

 ALİ BULUT

HÜSÂMEDDİN-i BİTLİSÎ

(حسام الدين بديسي)

Mevlânâ Hüsâmüddîn Alî
b. Hüseyin (Abdillâh) Bitlisî
(ö. 909/1504)

Nurbahşiyye tarikatına mensup
mutasavvif, müfessir.

Heşt Bihişt müellifi İdrîs-i Bitlisî'nin basıdır. Nisbesine bakılarak Bitlis'te doğduğu söylenebilir. Hoca Sâdeddin Efendi

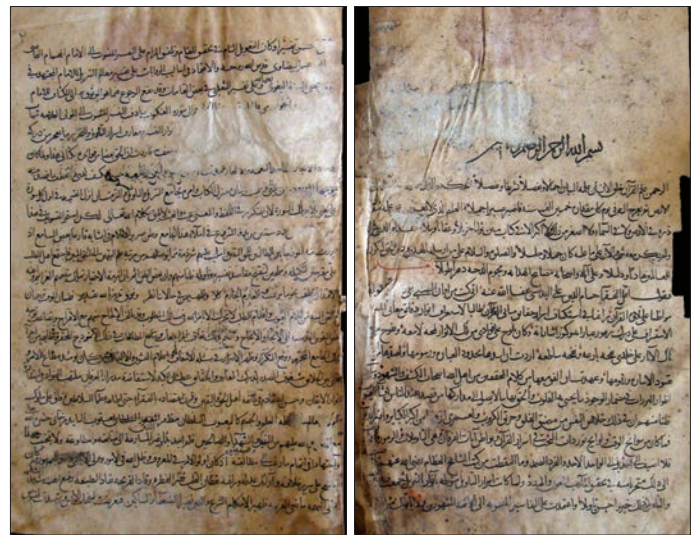
onun Akkoyunlu sarayında nişancı olarak vazife yaptığını söyler. Abdurrahman-ı Câmî, İbrâhim Gülşenî, Celâleddin ed-Devvânî gibi âlimlerle görüşen Hüsâmeddin'in ailesi, eğitim süreci ve hocaları hakkında yeterli bilgi yoktur. Kendisinden bahseden eserlerde tasavvufta kemal mertebesine ulaştığı, zâhirî ve bâtinî ilimlere vâkıf, ilmiyle âmil, ârif mutasavvıflardan biri olduğu belirtilir.

Hüsâmeddin, Kübreviyye'nin Nurbahşiyye kolunun piri Seyyid Muhammed Nurbahş'ın halifelerinden Şehâbeddin el-Cûrânî'ye intisap etti, onun ölümünden sonra Seyyid Muhammed Nurbahş'tan hilâfet aldı. Nurbahşiyye tarikatinin önemli merkezlerinden Tebriz'de bir zâviye inşa ederek irşad faaliyetinde bulundu, tarikatın Kürdistan ve Luristan'da yayılmasında etkili oldu. Bitlisî'nin 100 yıla yakın bir süre yaşadığı tahmin edilir. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 900 olarak kaydedilirse de II. Bayezid dönemine ait bir saray defterindeki tâziye kaydından 909'da (1504) vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî mektebinin bilinmeyen, fakat önemli bir temsilcisi sayılabilecek olan Hüsâmeddin-i Bitlisî'nin eserlerinde Şehâbeddin es-Sühreverdî'den etkilendiği görülmektedir. Bu eserlerde Ehl-i beyt sevgisi özellikle dikkat çekmektedir. On iki imam inancını benimsediğini söylemiş, eserlerinde hurûfî yorumlara yer vermiştir. Fikhî konularda Sünnî ve Şîî düşüncesini mümkün olduğu kadar uzlaştırmaya çalışması onun katı bir Şii eğilimine sahip bulunmadığının göstergesidir. Nitekim bir meselenin zâhirî sınırlarını çizerek Şâfiî-Eş'arî temellerini korumaya gayret etmiştir. Bitlisî'nin bu yönü *Câmi'u't-tenzil ve't-te'vil* adlı tefsirinde

belirgindir. Bu eserinde onarlı gruplara ayırdığı âyetlerin önce zâhirî mânalarını vermiş, ardından "işaret ve te'vil" başlığı altında bâtinî mânalarını açıklamıştır. Âyetlerin zâhirini amelî ve itikadî yönden Ehl-i sünnet çizgisini muhafaza etmeye çalışarak yorumlamış, bâtinî açıdan te'vil etme aşamasına geldiğinde ise vahdet-i vücûd bağlamında yorumlar yapmıştır. Ayrıca Ehl-i beyt'e nisbet ettiği pek çok rivayeti zikretmiş, bu rivayetleri kendi tasavvuf anlayışını destekler mahiyette kullanmıştır. *Câmi'u't-tenzil ve't-te'vil*, Kur'an'ın vahdet-i vücûd açısından yorumlandığı bir tefsir olarak dikkati çekmektedir. Müellif mantıktan lisana, fıkıhtan kelâma, felsefeden tasavvufa kadar birçok ilme ait malzemeyi büyük bir ustalıkla değerlendirmiş, İslâmî ilimler arasında kurduğu bu çok katmanlı yorum tarzıyla aynı gerçeğin farklı ekollerdeki karşılığını bütüncül bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Eserde tasavvufî tecrübelerine de yer veren Bitlisî vücudun hakikatine dair bilgilerinin bir kısmını bizzat müşahade ile elde ettiğini söyler.

Eserleri. 1. Câmi'u't-tenzil ve't-te'vil. Bitlisî'nin en önemli eseridir. *İşâretü Münzili'l-kitâb* adıyla da bilinir. Müellifin doksan yaşına yaklaşırken telif ettiği eserin kütüphanelerde kayıtlı tek nüshası dört cilt halinde Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 109-112). Eserin 906 (1501) yılında istinsah edilmiş daha eski bir nüshası Bitlis'in Mutki ilçesi Ohin (Yukarıkoyunlu) beldesinde Molla Alâeddin'in özel kütüphanesinde. Temellük kaydına göre bu nüsha müellifin oğlu İdrîs-i Bitlisî'ye, ondan da torunu Ebülfazl Bitlisî'ye intikal etmiş, 970'te (1562-63) İdrisiye Medresesi'ne

Hüsâmeddin-i Bitlisî'nin *Câmi'u't-tenzil ve't-te'vil* adlı eserinin ilk iki sayfası (Molla Alâeddin özel kitaplığı)

vakfedilmiştir. Bu nüsha 381 varak olup ikinci cildi kayıptır. **2. el-Kenzü'l-hafî fi beyâni maḳâmâtî's-şûfî.** Eserde tasavvufun konusu, meseleleri, ilkeleri, önemi, Hakk'ın zuhur mertebeleri, varlığın başlangıcı, Allah'ın zâtı ve sıfatları, mümkün varlıkların keyfiyeti, meâd ve haşr, fenâ ve bekâ, insân-ı kâmil gibi hususlar ele alınmaktadır. Eser Millî Kütüphane'de (nr. 50, Ür 201/3) yukarıdaki adla, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (nr. 15, Hk 743/2) *el-Kenzü'l-hafî ve'r-remzi'l-vefî* ismiyle kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde ise (Şehid Ali Paşa, nr. 1437) *Şerhu'l-Fuşûş* adıyla İdrîs-i Bitlisî'ye nisbet edilmiştir. Mustafa Çakmaklıoğlu, eserin Süleymaniye nüshasını *Hü-sâmettin Bitlisî'nin Kitâbü'n-Nusûs İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili* adlı yüksek lisans tezinde incelemiştir (1998, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **3. Şerhu Işlâhâtî's-şûfiyye li'l-Kâşânî.** Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 1134) sadece ilk cildi bulunan ve tam nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (nr. 07, Ak 164/3) kayıtlı olan eser kataloglara yanlışlıkla *Şerh-i Gülşen-i Râz* adıyla geçmiştir. **4. Şerhu Huḫbeti'l-beyân.** Hz. Ali'ye nisbet edilen eserin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1777M; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 07, Ak 164/1; 15, Hk 743/1). **5. Şerh-i Gülşen-i Râz.** Şebüsterî'ye ait eserin Farsça şerhidir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 606/14; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 07, Ak 164/4). **6. Eḫvâr-ı Seb'â.** Nefsin makamları ile hazarât-ı hams arasındaki ilişkinin ele alındığı bu Farsça eserde cennetin hakikati, merâtib-i vücûdun beyanı, seyrüsülûk ve semâvata urûc, nefsin yedi mertebesi, bu yedi mertebede söz konusu olan haller, renkleri ve müşahedeler, farklı âlemlerde görülen şeylerin sûrî ve mânevî cihetten tabirleri, zikr-i hafî ve çeşitleri, kalbin vesveselerden korunması, Hakk'ın tecellileri, insân-ı kâmil gibi konular işlenmektedir (Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin Efendi, nr. 1795/3; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 07, Ak 164/5 [*Kelimât ve Maḳâlât*] adıyla). **7. Risâle der Tenezzülât.** İlâhî tenezzül mertebeleri, tecelliler ve insanın hakikatinden bahseden beş varaklık bir risâle olup Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında (Pertev Paşa, nr. 606/15) müellifin oğluna nisbet edilmiştir. **8. Risâle fî Işlâhâtî's-şûfiyye.** Farsça risâlenin baş tarafında kalbin makamları ve ilâhî isimlerle irtibatı anlatıldıktan sonra tasavvuf terimlerinin açıklandığı bölüme geçilir. Bu bölüm, hem tertip hem muhteva

bakımından müellifin *Şerhu Işlâhâtî's-şûfiyye*'siyle benzerlik gösterir (Bursa İnebey Yazma Eserler Ktp., Haraççıoğlu, nr. 899). *Eḫvâr-ı Seb'â* adlı eserindeki bir kayıttan müellifin haşre dair bir risâlesinin de olduğu anlaşılmaktadır. İdrîs-i Bitlisî, *Şerhu Kitâbi'l-Haḳḳî'l-yâḳîn* adlı eserinin mukaddimesinde babasının *Şerhu Haḳḳî'l-yâḳîn* adlı bir kitabından bahsetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İdris Bitlisî'nin *Kanun-ı Şâhensâhi'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçe'ye Tercümesi* (haz. Hasan Tevekkülî, doktora tezi, 1974), İÜ Ed. Fak., s. 2; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1992, V, 238; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. M. Ali Avnî), Kahire, ts. (Dâru ih-yâi'l-kütübi'l-Arabiyye), I, 351; Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb*, s. 40-41, 120, 126; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1514; *Osmanlı Müellifleri*, I, 58; M. Emin Zekî, *Meşâhîrü'l-Kürd ve Kürdistân fi'd-devri'l-İslâmî*, Bağdad 1364/1945, I, 171-172; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 738; Gökbiğün, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 480; *Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 131; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., I, 139; Shahzad Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nûrbakshîya Between Medieval and Modern Islam*, Columbia 2003, s. 165, 167-169; a.m.f., "The Risâlat al-Hudâ of Muhammad Nurbaksh (d. 869/1464): Critical Edition with Introduction", *RSO*, LXXV/1-4 (2001), s. 133; Mehmet Bayraktar, *Kutlu Müderris İdris-i Bitlisî*, İstanbul 2006, s. 13, 14; M. Törehan Serdar, *Mevlana Hakimüddin İdris-i Bitlisî*, İstanbul 2008, s. 18-23.

ESMA ÇETİN

HÜSEYİN AHMED

(حسين أحمد)

(1952-2009)

Etiyopyalı tarihçi.

22 Eylül 1952'de Gadam Ançaro'da (Wallo, Etiyopya) doğdu. İlk eğitimini köyünde aldı, orta öğrenimini Dase'de tamamladı. Ardından Adisababa Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü. Burada Walda Aargay ve Taddasa Tammerat gibi tarihçilerden faydalandı. Üniversite tahsili esnasında Etiyopya'da İslâm'la ilgilenmeye başladı. İbn Haldûn üzerine çalışmalar yaptı. 1977'de hazırladığı lisans bitirme tezi olan *Some Problems of the Gabra Sellase Chronicle* adlı çalışmasında (Adisababa Üniversitesi Tarih Bölümü) bölge tarihi açısından önemli bir el yazmasıyla ilgili problemleri ortaya koydu. 1978'de Adisababa Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak vazifeye başladı.

1980'de tarih alanında lisans üstü öğrenim görmek üzere Birmingham Üniversitesi'ne gitti. Yüksek lisans tezi olan *The*

Hüseyin Ahmed

Chronicle of Shawa: A Partial Translation and Annotation (University of Birmingham Centre of West African Studies, 1985) bölge tarihi bakımından önemli bir yazmanın kısmî tercümesidir. Wallo bölgesinde bulunan, daha önce hiç incelenmemiş İslâmî el yazmalarına dayanarak Birmingham Üniversitesi'nde P. F. Moraes de Farias danışmanlığında hazırladığı doktora tezini 1985'te tamamladı (*Clerics, Traders and Chiefs: A Historical Study of Islam in Wallo [Ethiopia] with Special Emphasis on the Nineteenth Century*). Tez daha sonra *Islam in Nineteenth Century Wallo, Ethiopia. Revival, Reform and Reaction* adıyla yayımlandı (Leiden-Boston-Köln 2001). Bu eser XIX. yüzyılda Wallo'da İslâmîyet konusunda yapılan ilk tarih çalışmasıdır. Ardından ülkesine dönen Hüseyin Ahmed ölümüne kadar üniversitenin her kademesinde görev yaptı. 2002'de profesörlüğe yükseltildi.

Hüseyin Ahmed, İngiltere dönüşünden sonra bütün çalışmalarını Etiyopya'da İslâm üzerine yoğunlaştırdı. Onun eserleri ülkede İslâm tarihi incelemeleri bakımından bir dönüm noktası oluşturur. 1982'de yaptığı çalışmayı ("Ethiopian Islam: A Review of Sources", *Ethnography and History in Ethiopian Studies*, Addis Ababa, Institute of Ethiopian Studies, 1982) yayımlamasının ardından vefatına kadar bölgede incelenmemiş olan İslâm kültürüyle ilgili araştırmalar gerçekleştirdi. Daha önce yapılan çalışmalar genelde Etiyopya'da Hıristiyanlık'la ilgiliydi. Wallo bölgesindeki mahallî İslâmî yazmaların yanı sıra sözlü rivayetleri de bir araya getirmesi onun bu alandaki en önemli hizmetlerindedir. Bu arada Etiyopya'da müslümanların ziyaret ettiği velîlerin türbelerindeki el yazmalarını keşfederek değerlendirdi, bölgede modern İslâmî gelişmeleri izleyip gazete ve dergilerde yazılar kaleme aldı. Ayrıca Etiyopya'da İslâm'la ilgili pek çok kitapta bölüm yazarı olan Hüseyin Ahmed 7 Haziran 2009'da Adisababa'da vefat etti.